

Svojstva nagona (instinkta)

PRVO i najočitiije svojstvo životinjskoga nagona jest svršnost. Velimo: nagonске su radnje svršne. Time je rečeno troje. Prvo: radnja. Svaka radnja znači već sama po sebi neki odnos prema kakovu predmetu određenih vlastitosti, od kojih je jedna ili više njih formalnim predmetom toga odnosa. Drugo: svršnost radnje. O njoj je moguće govoriti samo onda, ako je radnja tako udešena, da može postići formalni predmet, na koji se odnosi. Treće: nagonска radnja. Time označujemo svijesnu, osjetnim spoznanjem uvjetovanu, životinjsku radnju, koja se u svojoj vrsti jednako savršeno svršno odvija. Reknemo li dakle: »Nagonске su radnje svršne«, tad mislimo kazati: svijesna radnja, upravljena na određeni cilj, koja odmah bez ikakova prethodna životinjskoga iskustva vodi do toga cilja najboljim načinom.

Činjenica svršnosti. Iskustvo pokazuje ponajprije, da nagonске radnje uvijek imaju neku svrhu: dobro pojedinke ili dobro vrste. No to je dobro zavisno od kolime. Svaka dakle životinja mora težiti na ono u toj okolini, što je životinji samoj na dobro, a bježati od onoga, što joj je na štetu. Odatle slijedi, da svaka životinja mora nekako znati za korist odnosno štetnost pojedinih predmeta u svojoj okolini.

Kad se modrovoljka (Blaukehlchen) ne usuđuje navaliti na pčelu, a hvata svaku gnojnjaču žilavu (Schlammfliege), premda je tako nalik na pčelu; kad lastavica nigda ne hvata pčele, a lovi trutove (Altum), tad iziskuje držanje i jedne i druge ptice više od samoga znanja za pčelu odnosno gnojnjaču žilavu ili truta kao za jednostavno tijelo. Traži se više, naime da se spoznaju te stvari kao korisne odnosno škodljive.

Iskustvo kazuje osim toga, da su nagonске radnje savršeno svršne u gore navedenom smislu. Jer, ostanemo li kod spomenutih primjera, kad bi te dvije ptice morale najprije iskusiti ubod pčele, to bi ih skupo stajalo, iako baš ne bi stajalo glave, kaošto bi to na pr. stajalo miša, koji bi morao iz vlastita iskustva saznati, kako je mačka opasna.

Tumačenje svršnosti. Ali kako da životinja spozna za se korisno? O razumnosti ne može biti ni govora; prema tomu životinja ne može spoznati korisno kao korisno. Uostalom sve da i uzmemo, e životinje imaju razum, ne bi životinja mogla spoznati, je li predmet koristan ili ne, dok nije stekla kakova iskustva. Osjetna spoznaja životinjska također ne dolazi u obzir. Ta ona samo svijesno predočuje izvanjske predmete te prema tome može posredovati samo fizička svojstva predmeta. Mora dakle u osjetnoj spoznaji osim spoznaje ćutilima biti još nešto, što životinji posreduje spoznaju specifički korisna i potiče je na djelovanje.

Sigurno je dakle, da mora postojati takav faktor i da izvršuje taj zadatak. Ali kakav je taj faktor i kako on taj svoj zadatak rješava, t. j. kako dolazi do spoznaje korisna, o tom postoje različna mišljenja.

Aestimativa. Starija je skolastika tumačeći, kako se znanje o korisnosti daje složiti s osjetnom prirodom životinja, polazila od paralelizma s čovjekom; govorili su naime: Kao što ljudi imaju sposobnost misliti prema načelima razuma, tako imaju životinje »specifički vlastitu unutrašnju osjetnu moć« (Wasmann) — vis aestimativa. Njom da životinje u podacima dobivenim u osjetnom razabiraju (*Wahrnehmung*) spoznavaju i ono, čega osjetila ne mogu, naime korisno.

»... tako zato, da ovca bježi od vuka, dostaje, da videći vuka ili čuvši ga, smatra ili praktički sudi, da joj je neprijatelj; takovo naime smatranje ili sud sigurno će u težnji probuditi strah i odvratnost...«¹ I ta vis aestimativa imala bi biti neki »prirodni sud — *iudicium naturale*«: »... valja priznati, da su životinje došle do nekoga novog momenta koristi ili štete, prijateljstva ili neprijateljstva, do kojega vanjska osjetila ne mogu doći niti ga osjetiti, ... kao da praktički sude, e im je jedno od koristiti, a drugo na štetu.«²

Sv. Toma opet veli na jednom mjestu: »Životinja se ne kreće samo zbog onoga, što ugodno ili neugodno djeluje na osjetila, jer tada bi bilo dosta za životinju samo primati i zadržati forme, koje ugodno odnosno neugodno djeluju na osjetila; nego katkad bježi od nečega ili traži nešto zbog raznih drugih udobnosti ili koristi ili šteta. Tako ovca ne bježi od vuka zbog nezgodne boje ili nezgodnoga lika, nego kao od neprijatelja svoje prirode. Slično i ptica pobire slamku, jer je zgodna za gnijezdenje, a ne što bi ugadala osjetilima. Stoga dakle treba da je u životinja moć za opažanje takovih opažajnih predmeta različita od mašte... A to je »aestimativa« t. j. zamjećivanje opažajnih predmeta, do kojih osjetilo ne dopire.«³

¹ »... sic ad hoc, ut ovis fugiat lupum... sufficit, ut ovis lupum videns, vel audiens, per aestimativam apprehendet illum vel practice iudicet... tanquam sibi inimicum; eiusmodi enim aestimatio vel iudicium profecto excitabit in appetitu horrorem et aversionem...« (Urráburu, Instit. phil., Psychologia I, pg. 890.)

² »Fatendum est, animalia rationem aliquam aliam, commodi vel incommodi, amicitiae vel inimicitiae, sensibus externis imperviam seu insensatam, percipisse... quasi practice iudicando alterum sibi convenire, alterum nocere.« (Ibid., pg. 789.)

³ »Animal non solum movetur propter delectabile et contristabile secundum sensum, quia sic non esset necesse ponere in eo nisi apprehensionem et retentionem formarum, in quibus sensus delectatur vel abhorret; sed aliquando fugit vel quaerit aliqua propter diversas alias commoditates vel utilitates vel nocumenta. Sicut ovis fugit lupum non propter indecentiam coloris vel figurae,

Glavna teškoća za »vis aestimativa« jest, što se njome ne može sama priroda traženoga faktora nikako protumačiti. Jer, kao što na osnovu mnogih činjenica uzimamo, da životinje imaju posebnu moć — instinkt, a onda nastojimo drugim podacima protumačiti, kakove je prirode, tako se i vis aestimativa uzima na-prosto kao postulat određenih svojstava, a da se поближе ne tumači njegova priroda. »Iudicium naturale« zapravo je tek drugo ime (sinonim) za vis aestimativa, pa smo tako tamo, gdje smo i bili, t. j. tek na početku svojega istraživanja.

Prirodene predodžbe. Drugo jedno tumačenje našega problema polazi od podataka osjetnoga iskustva i kuša ga riješiti pomoću analogije s tim iskustvom.

Životinja ima pamćenje; namjeri li se dakle kojom zgodom na kakav predmet pa se s njime dobro ili zlo sprovede, stvorit će joj se u pamćenju kompleksna predodžba, t. j. predodžba dotičnoga predmeta i druga o neugodnom odnosno ugodnom. Obje te predodžbe povežu se međusobno prema zakonima asocijacije, jer su zajedno i proživljene. Namjeri li se sada životinja opet na isti predmet, to će njezini oćuti izazvati predašnju predodžbu. No budući da se u isto vrijeme probudi i predodžba tada doživljenoga čuvstva, životinja će samim razabiranjem predmeta svršeno djelovati. Ne vodi dakle životinje spoznaja korisna kao korisna, nego ugodno odnosno neugodno čuvstvo. Tako bi eto bilo i kod nagonškoga djelovanja. Osjetilima dan predmet budi odmah neko čuvstvo, koje životinju sklanja na djelovanje. No kako u tom slučaju nema nikakova vlastita iskustva, to valja vezu razabiranja s čuvstvenom reakcijom jedino tako protumačiti, da se uzme prirodena veza.

To bi dakle čuvstvo bilo prirođenom dopunom za predodžbu prvi puta razabranoga predmeta. Još bi se dakako moglo ići i dalje te pitati, kakovo je to čuvstvo, što tako dopunjuje kompleks. U iskustvenom djelovanju vezano je čuvstvo na već stvorenu predodžbu predmeta, pa treba samo da dođe do još jednoga razabiranja odnosnoga predmeta, te se cijeli kompleks usvijesti, a životinja dovede do djelovanja. Analogno bismo morali zamišljati prirodene predodžbe nagonških radnja kao već gotove komplekse čuvstava i pojedinih predmeta, što ih budi osjetno razabiranje.

No taj izvod zadaje poteškoća tim, što bi tako životinje morale imati cijelo čudo prirođenih spoznaja. Želeći ukloniti tu nepriliku pokušao je o. Wasmann povezati ovo mnijenje s vis aestimativa, kad je uzeo mjesto prirođenih predodžaba subjek-

sed quasi inimicum suae naturae; similiter avis colligit paleam non quasi delectat sensum, sed quia utilis est ad nidificandum. Oportet ergo ponere in animali aliquod principium perceptionis huiusmodi intentionum aliud, quam phantasiam... Et huiusmodi virtus est aestimativa, quae est apprehensio intentionum, quae per sensum non percipiuntur.« (De potent. animae, c. 4.; ostale citate vidi kod Urráburu, Psychologia I., pg. 729.)

tivnu dispoziciju, da životinja reagira sa stalnim čuvstvom na određena osjetna razabiranja. Životinju ne bi sklonuo na djelovanje »iudicium naturale« nego to specifičko čuvstvo ugodnosti ili neugodnosti. Tako shvaćene prirodene predodžbe omogućuju u načelu prirodnjačko tumačenje, slažu se s osjetnom prirodom životinja te tumače, što i treba da se protumači. Uzmemo li još u obzir da se to mnijenje posve slaže s onim, što smo rekli o nagonu, premda ovdje polazimo od posve drugih činjenica i pretpostavaka, to smijemo reći, da je to mišljenje vrlo dobro obrazloženo.

Umjetne radnje. Još nam valja protumačiti najzamršeniji slučaj nagonskih radnja naime t. zv. umjetne radnje, t. j. sposobnost nekih životinjskih vrsta stanovitoj stvari podavati posebni oblik ponajviše zato, da posluži za održanje vrste. Najsavršeniji i najrazvijeniji oblici tih radnja nalaze se u ptica, koje se gnijezde, kod opnokrilaca kao pčela, osa i mravi, kod termita, paukova i nekih kukaca.

Svima je tim životinjama zajedničko, da grade po planu, koji je zajednički cijeloj vrsti, iako ima u pojedinih životinja malih promjena. Te su promjene veće kod socijalnih, a gotovo ih i nema kod ostalih životinja. S obzirom na sam posao pokazuje se, da sve životinje, koje kod gradnje sudjeluju, rade svršno, t. j. svaka pojedina radnja svake pojedine zaposlene životinje, kao na pr. radovi pojedinih socijalnih životinja, tako je udešena, da sve skupa pomažu ostvarenje djela. Očito je, da pri tom sve vodi cjelina djela, koje se ima izvesti. Kad se na pr. koja ptica gnijezdi, već je prvi početak gnijezda određen prema veličini, obliku i čvrstoći cijeloga gnijezda. Ili kad pčele ili mravi grade, radi svaka pojedinka za se, ali tako da posao svake pomaže cjelinu. Jednako pokazuje zadiranje u posao životinje, koliko se svršnost nalazi u umjetnim životinjskim radnjama, kako smo to vidjeli već kod regulacije nagona.⁴

Iz svega dosele rečenoga razabiremo dva elementa umjetnih radnja: stanoviti nacrt i svršno nastojanje ostvariti ga. Potanje promatranje dodaje još treći elemenat: svršnost u odabiranju sredstava, t. j. životinja odabire uvijek takova sredstva za svoj posao, koja mu najbolje odgovaraju. Valja još naročito spomenuti, da se sve to događa ponajviše bez ikakova iskustva pojedine životinje.

Kako dakle da to protumačimo? »Naše ljudsko građevinarstvo jest eminentno plansko i cilja svijesno djelovanje. Stoga si i ne možemo zamisliti građevinarstva bez svijesnoga cilja i bez predodžbe onoga, što valja izvesti. U drugu opet ruku isto se tako ne da zamisliti, kako može kukac« — i životinja uopće — »bez ikakva iskustva... imati predodžaba o cilju i planu. Ukratko: sve je pitanje u tomu, ima li prirodnih predodžaba...«⁵

⁴ Vidi prošli broj »Života«, str. 369.

⁵ Maidl, Lebensgewohnheiten der staatenbildenden Insekten, str. 402.

Na to pitanje mi odgovaramo jasno. Jedan je razlog taj, što ne nalazimo nijednoga drugog mišljenja, koje bi se slagalo s osjetnom prirodom životinja. Stara skolastika nije o tome ništa govorila, a drugi nazori grade ili na teoriji refleksa ili na razumnosti životinja. Ali glavni naš dokaz jest svršnost umjetnih radnja. Te ne bi moglo biti bez plana za ono, što valja izvesti. Pa budući da kod životinja ne može biti ni govora o razumu, koji bi jedini bio kadar napraviti plan, to moramo uzeti, da su planovi životinji prirodni.

To je postulat. Kakav je taj postularni faktor u sebi, t. j. jesu li prirodene predodžbe subjektivnom dispozicijom životinje s nekom vrsti općih slika ili su one prirodene kao gotovi objekti, u tom se mišljenja razilaze. Za prvo bi govorila činjenica, da pojedinke pod utjecajem osjetnoga razabiranja odstupaju od zajedničkoga općeg plana gradnja, a za drugo činjenica nagonskih regulacija, razumjevši pod tim odnos između promjene gradnje i radnja životinjskih, koje tu promjenu slijede. Možda bi se moglo reći, da je kod životinja, koje same grade, kao kod ptica, paukova, leptirova, više objektivnih prirodnih predodžaba, a kod socijalnih životinja više subjektivnih dispozicija s nekom vrstom općih osjetnih slika.⁶ Iskustvo svakako pokazuje, da se tamo, gdje rade samo pojedine životinje, t. j. gdje sudjeluje najviše po dvoje kod gradnje, gotovo ništa ne odstupa od plana, zajedničkog cijeloj vrsti, a kod socijalnih životinja puno više. Svršnost u biranju sredstava može se protumačiti pomoću prirodnih predodžaba i specifičkoga čuvstva.

Istražujući i tumačeći nagone šutke smo uzeli za sigurno, da životinje imaju osjetnu prirodu, pa smo onda pokušali nagone svesti na osjetnu moć težnje u životinja.⁷ Kad smo tumačili nagonске radnje, tad smo doduše i opet uzeli, da postoji takav (na osjetnu moć težnje) svedeni nagon, ali smo i neovisno od toga dokazali osjetnu prirodu životinja dokazavši osjetnu spoznaju njihovu.⁸ Tako smo doprli do dvaju zadnjih psihologijskih osnova životinja, kojima smo dodali još i treći, što ga dokazuje iskustvena psihologija, naime — specifičko čuvstvo.

Na toj osnovi niklo je naše tumačenje svršnosti nagona i tumačenje umjetnih radnja. T. zv. »moralne« radnje životinja kao na pr. ljubav za mladunad i sl. dadu se slično protumačiti kao i svršnost. I, premda smo vjerovali filozofiji, koja kaže, da je za tumačenje životinjskih nagona suvišna razumnost u životinja, ipak mislim, da je pošlo za rukom i samom ovom radnjom pokazati, da filozofija ima pravo, jer je za to tumačenje životinjskih radnja osjetna priroda životinja posve dostatna.

F. Krautzer D. I.

⁶ Por. Wasmann, Trichterwickler, str. 148. i dalje.

⁷ Vidi prošli broj »Života«, str. 361.

⁸ Vidi ibidem, str. 366.